

ԳՐԱԿԱՆ

Ա.ՊԻՐՈՂ, Է.ԶԵՐ

Վ Ե Ն Ե Տ Ի Կ

20 Ապրիլ 1864

Երկաթուղին ծովալճակներու մէջ կը մտնէ, և, իսկոյն, բնանկարը կը ստանայ տարօրինակ տեսք մը: Ո՛չ խոտ կայ և ո՛չ ծառ. ամէն ինչ ծով է և աւազ. հեռուն, հոն ուր ա՛լ աչքը չի կրնար առնել, խութեր զորս կ'եննեն ծովէն, ցած ու տափակ, ոմանք ալիքէն կէս մը լուացուած: Թեթեւ հով մը կը խորշումէ փալիւսոց ողջ կողմերուն երեսը, ու մանր ծփանքները ամէն վայրկեան կուգան փոռիլ միապաղաղ աւազին վրայ: Մայրամուտ արեւը անոնց վրայ կը ցանէ ծիրանի երանգներ, զորս ալեակին ուռչումը մերթ կը մթագնէ և մերթ կը փազփէ: Այս շարունակական շարժումին մէջ, բոլոր ձեւերն ու երանգները իրարմով կը փոխակերպուին և իրարու մէջ կը լուծուին: Անորակ կամ աղիւսագոյն խորքերը կը կապուտնան կամ կը կանաչնան զիրենք ծածկող ծովէն, երկինքի տեսարաններուն համեմատ. ջուրն ալ կը փոխուի, և այս ամէնը իրարու կը խառնուին լոյսի առուահոսումներուն մէջէն, ոսկի փոշիներուն տակ՝ որոնք ալիքները կը պապղայնեն, արծաթ դանդուրներուն տակ՝ որոնք ծովեր կը շարեն պըտուտքող ջուրին ծայրերուն վրայ, լայն ցուլքերուն և կարճ փայլակումներուն տակ՝ զորս ալեակի մը կողը կ'արձակէ: Աչքին կալուածն ու ընդկրութիւնները շարունակ կը փոխուին և կը նորոգուին: Տեսութեան զգայարանը ուրիշ աշխարհ մը ունի առջևը: Տրամ գետիներուն ուժեղ, յըստակ ու ցամաք երանգներուն տեղ, վէտավէտում մը, անօսարցում մը, հալած երազներու անդադրում փայլուն մըն է, որ երկրորդ երկինք մը կը շինեն, նոյնքան լուսաւոր, բայց աւելի բողբոջան, աւելի յեղյեղուկ և աւելի ճոխ ու ներոյժ քան միւսը, կազմուած՝ առընթերադրուած գլծերէ և գոյներէ, որոնց բաղադրութիւնը

ներդաշնակութիւն մըն է: Կարելի է ժամեր ամբողջ անցընել՝ զիտելով այս անգայտացումը, այս երանգները, այս պայծառութիւնը: Արդեօք ամէն օր զիտուած այդպիսի տեսարանէ՞ մը, հետզհետէ և անզգալարար իրենց վրայ տիրապետող այս բնութենէ՞ն, իրերու հեշտական և ծածանուտ արտաքիններովը խռկուած երեակայնութենէ՞ մըն է յառաջ եկած Վենետիկցիներուն գունագեղական ճաշակը:

21 Ապրիլ

Կոնտուլի օրերնիս է. պէտք է նախ ման գալ և տեսնել ամբողջութիւնը: Իտալիոյ մարգարիտն է ան. ևս ոչինչ տեսած եմ անոր հաւասարող. քաղաք մը միայն զիտեմ որ քիչ մը կը նմանի իրեն, ա՛ն ալ միայն ճարտարապետութեան մասին. Սքսֆորտը: Ամբողջ Թերակղզիին մէջ չկայ բան մը՝ որ անոր հետ բաղդատուի: Երբ միտքդ կը բերես Հոռովի և Նարոլիի աղտոտ փողոցները, երբ կը խորհիս ձկնօրանի և Սիւնի նեղ ու չոր փողոցներուն վրայ, և յետոյ երբ կը նայիս մարմարիտնէ պալատներուն, այս մարմարիտնէ կամուրջներուն, այս մարմարիտնէ եկեղեցիներուն, սիւներու, պատշգամներու, պատուհաններու, գոթական՝ մարիտանական՝ բլուզանդական քիւերու այս պերճ ասղնեգործութեան վրայ, զոնք քեզի կը հարցնես թէ ինչո՞ւ անմիջապէս հոս չեկար, ինչո՞ւ երկու ամիս ուրիշ քաղաքներու մէջ կորսնցուցիր, ինչո՞ւ ամբողջ ժամանակդ Վենետիկի մէջ չանցուցիր: Հոն հաստատուելու ծրագրէր կը կազմես, կը մտադրես անպատճառ նորէն գալ. առաջին անգամին կը հիանաս, ոչ միայն միտքով, այլ նաև սիրտով, զգացողութեամբ, ամբողջ անծովդ: Կը զգաս թէ ի՛նչ է երանութիւնը: Ինքնիրենդ կ'ըսես թէ կեանքը գեղեցիկ ու բարի է: Միայն աչքերդ բաց, շարժելու պէտք չկայ. կոնտուլը կը յառաջանայ անզգալի շարժումով. պառկած ևս ամբողջովին կ'երթաս, հոգւով մարմնով: Տամուկ և մեղմ օդ մը երեսդ կը շոյէ: Կը տեսնես ջրանցքին լայն սփռոյն վրայ ալեմփուրը այգին բնութեան և թարմութեան մէջ նիրհող ոլորտներուն վարդագոյն և սպիտակորակ ձեւերուն: Ամէն բան կը մոռնաս. արհեստդ, ծրագիրներդ, ինք-

զինքդ: Կը զրտես, կը ճաշակես, կը լուփես, կարծես մէկ անգամէն. կեանքէն ճողպրած, այնքային դարձած, կը սուսունիս իրերուն վերեւ, լոյսին ու կապոյտին մէջ:

Մեծ Զրանցքը իր փորը կ'ընդլայնէ ընդ մէջ երկու շարք պալատներուն, որոնք, ամէն մէկը, զատ զատ և ինքն իրեն համար կառուցուած, ակամայ իրար բերած են իրենց այլազանութիւնները, զի՛նքը զեզեցկացնելու համար: Մեծ մասը միջին դարէն են՝ առուոյտներով պսակադեղ իրենց ձուածե պատուհաններովը, զրասանգներով և վտր-դածեներով հիւսուած պատշգոմներովը, ու գոթական փարթամ քմայքը կը փթթի անոնց կճեայ ժանեակներուն մէջ, տոնոց երեք տկարութեան կամ տգեղութեան մէջ իյնալու. ուրիշներ, վերածնութեան ժամանակէն, հնադարեան սիւներու վրայ մակադրուած իրենց եռայարկերը կը դատիկոնեն: Պորփուրն ու օձամարմարը դուռներուն վերեւ կը զրուակեն իրենց թոնկագին և ողորկ քարը: Բազմաթիւ ճակատներ վարդազոյն են կամ անոյշ գոյներով խառնեղանակուած, ու անոնց արապէսքը կը նմանի ցանցկէններուն՝ զորս կոհակը կը գծէ նրբաւագին վրայ: Ժամանակը իր գորշ և ձոյլ զրոյմը դրած է բոլոր այս հինաւորց ձեւերուն վրայ, ու առտուան լոյսը գրգանոյշօրէն կը ժպտի փոռած ջուրին տարածութեանը վրայ:

Զրանցքը կը դառնայ, ու կը տեսնես որ ջուրէն դուրս կ'եննեն, ծովային հարուստ բուսականութիւն մը պերճ ու ահագին սպիտակագոյն բուստի մը պէս, Սանդա Մարիա տէլլա Սալիսթէն, իր քանդակներու համարարգուծիւններովը և արձաններով բեռնաւորուած իր եռանկիւն ճակատովը. աւելի հեռուն, ուրիշ կողմի մը վերայ, Սան Ճիօրճօ Մակճիօրէն, կըսկըր, գաղտակրեայ չքեղ խեցիի մը պէս. և ահա Սուրբ Մարկոսը, զանգակատունը, հրապարակը, դքսական պալատը: Հաւանական է որ աշխարհի վրայ չկայ ասոր հաւասարող գոհար մը:

Ասիակ չի կրնար նկարագրուիլ. պէտք է գրոշմապատկերներ (estampe) տեսնել. բայց ի՞նչ կ'արժեն առանց գոյնի գրոշմապատկերները: Զեւրու անհունութիւն մը, գլուխ գործոցներու անծայր կուտակութիւն

մը, զիւտի տարօրինակ շոյշանք մը կայ հոս, որոնց վրայ ընդհանուր և շատ լայն գաղափար մը միայն կարելի է տալ, այնպէս կամ այնչափ՝ որչափ փայտէ գաւազան մը կրնայ տալ ծաղկած ծառի մը մասին: Ինչ որ տիրական է անոնց մէջ, այն հարուստ և բազմապատիկ քմայքը՝ ամբողջութիւնը կազմող այն խառնուրդը, և այն բազմազանութիւնն ու հակադրութիւնն են, որոնք ներդաշնակութեան կը յանգին: Երեւոյթեցէք կեոջ մը վիզէն կախուած ութ կամ տասը գոհարահոյներ, որոնց չքեղութիւնը կը պատշաճի անոր գեղեցկութեանը հետ:

Հիւանալի հրապարակը, որուն եզերքն ի վար շարուած են սիւնասրահներ և պաշարներ, քառակուսիի ձեւով կ'երկարաձգէ իր սիւններուն անտառը, կորնթական խոյակները, արձանները, իր դասական ձեւերուն ազնուական և բազմազան յօրինուածքը: Անոր ծայրը, կը բարձրանայ կէս գոթական և կէս բիւզանդական ոճով տաճարը, իր սոխածե գմբէթներովը և սուր զանգակատուններովը, արքունիքներով զըրասանգուած իր կամարակապերովը, մանր սիւններով կէտկիտուած իր գաւթիթներովը, խճանկարներով ձևփուած իր կամարներովը, գոյնզգոյն մարմարիտոններով սալարկուած իր յատակովը, ոսկիով շողշողուն իր զմբէթիկներովը. տարօրինակ և խորհրդաւոր սրբարան, տեսակ մը քրիստոնէական մզկիթ, ուր լոյսի կաթինքներ կը զոզոզան կարմրորակ ստուերին մէջ, ինչպէս ճինի մը թեւերը ծիրանեղդ և մետաղեայ ներքնազիններուն մէջ: Այս ամէնը բոլորին և փոշկոյզք մ'է համակ: Քսան քայլ անդին, նաւակայմի մը պէս մերկ և ուղղաբերձ, հսկայական զանգակատունը երկինքն ի վեր կը ցցուի և հեռուէն ճամբորդներուն կը ցուցնէ Վենետիկի վաղեմի թագաւորութիւնը: Իր ռաքին տակ, իրեն փակած, Սանսովինայի նրբագեղ Լօճէզդան՝ ծաղիկ մըն է կարծես, այնքան արձաններ, հարթ քանդակներ, արոյրներ, մարմարիտոններ, շնորհազեղ և կենդանի արուեստին բովանդակ զիւտն ու չքեղանքը, իրարու և կամ են՝ գայն հագուեցնելու համար: Հոս ու հոն, քսան մը վեհապանք բեկորներ, բաց օդին մէջ թանգարան մը և յիշատակարան մը կը ձևացնեն, Սէն Ժան տ'Աք-

բէն բերուած քառանկիւնի սիւներ, Կ. Պոլսէն վերցուած արոյրէ քառակ երկուարներ, արոյրէ ձողեր՝ որոնց վրայ կը պարզէին քաղաքին զրօշները, երկու կրանիթէ սիւնի բուններ, որոնց զագաթներուն վրայ կան կոկորդիլոսն ու հասարակապետութեան թեաւոր առիւծը, անոնց տողե մարմարիոնէ քարափ մը և սանդղաներ, ուր կը կառանեն կոնտրոնիքու սե տորմիզը: Աչքդ զէպի ծով կ'ուզդես, և ա'լ ուրիշ բան չես կրնար տեսնել: Քանալէտտի պատկերներուն մէջ տեսած ենք զայն, բայց քօղի մէջէն: Նկարուած լոյսը իրական լոյս չէ բնաւ: Ճարտարապետական շէնքերուն շուրջը, ջուրը, լիճի մը պէս ընդարձակուած, օժապտոյտ կը դարձնէ իր շրջանակը, իր կանաչորակ կամ կապուտագոյն երանգները, իր շարժուն ու խաժրիւրդը: Հազարաւոր ալեակներ կը խաղան ու կը պսպղան սիւքին տակ, ու իրենց կատարները կայծերով կը փալփաւն: Հորիզոնին վրայ, զէպի արեւելք, էսքլափոններու քարափին ծայրը, կը նշմարուին նաւերու կայմեր, եկեղեցիներու կոտարներ, մեծ պարտէզի մը աչքառու կանաչութիւնը: Այս բոլորը զուրս կ'ենէ ջուրերէն. կը տեսնես որ ալիքը ամէն կողմէ ներս կը մտնէ ջրանցքներուն մէջ, քարափներու երկայնքին կը դեղնի, հորիզոնին խորը կը մխուր, տուններուն միջևքը կ'առուահոսի, եկեղեցիները կ'եղերէ: Ծոզ-շողուն, լուսափայլ պարուրող ծովը, փառապսակի մը պէս կը բոլորուի ու կը շրջապատէ Վենետիկը:

Ինչպէս միակ աղամանդ մը՝ զարդարանքի մը մէջ, դքսական պալատը կը նըսեմացնէ մնացեալը: Այսօր ոչինչ կ'ուզեմ նկարագրել. կ'ուզեմ միայն ըմբշխնել հաճոյքը: Այսպիսի ճարտարապետութիւն տեսնուած չէ. ամէն ինչ նոր է հոն. կը զգաս որ շիճծուէն զուրս քաշուած ես. կը հասկընաս թէ դասական ու գոթական ձևերէն անդին՝ զորս կը յեղեղենք միշտ և զորս մեղի կը հարկադրեն, ամբողջ աշխարհ մը կայ, թէ մարդկային հնարամտութիւնը սահման չունի, թէ, բնութեան նման, անկա կրնայ բռնաբարել բոլոր կանոնները և կատարեալ գործ մը արտագրել, համաձայն յարացոյցի մը՝ որ ներհակն է այն բոլոր յարացոյցներուն որոնց

մէջ բանտարկուած էր անիկա: Աչքին բռնութեամբ ինքնները խանգարուած են ալ, և, սիրուն անակնկալով մը, կը տեսնես հոս որ արեւելեան քմայքը դատարկութեան վրայ կը դնէ լիութիւնը, փոխանակ լիութեան վրայ նստեցնելու դատարկութիւնը: Ուժեղ բուններով սխնասրահ մը իրեն վրայ կը կրէ ուրիշ մը, թեթեալեռն, ձուածներով և առուոյտներով ժանեկազեղ, ու այս այնքան զաղփաղփուն յինարանին վրայ փառաւորապէս կը կանգնի մեծատարած պատ մը կարմիր ու ճերմակ մարմարիոնի, որուն կտորները նկարչագեղօրէն զիրար կը խաչաձևեն և կ'անդրադարձրեն լոյսը: Վերեր, ծակտակէն բուրդերու, կոթողիկներու, փոքրիկ զանգակատուններու, զրասանգներու քիւ մը՝ իր եղերուածքով երկինքը կը զօդատէ. ու մարմարիոնի այս օղակարկառ ու փթթիւնագեղ բուսականութիւնը՝ ճակատներու կարմրագեղ կամ սատափափայլ երանգներուն վրայ մտածել կուտայ մեծղի հընդկաթգնիններուն՝ որոնք, Ափրիկէի և Ասիոյ այն գուռներուն մէջ ուր ծնած է այդ բուսականութիւնը, իրարու կը խառնէին իրենց տերեւներուն դաշոյնները և ծաղիկներուն ծիրանին:

Երբ ներս կը մտնես, աչքերդ մէկ անգամէն կը լեցուին ձևերով: Քանդակագարդ արոյթով հագուած երկու ջրամբարներուն շուրջը, չորս ճակատներ կը հանդիսադրեն իրենց ճարտարապետութիւններն ու արձանները, որոնց մէջ կը փայլի առաջին վերածնութեան ամբողջ երիտասարդութիւնը: Ոչինչ մերկ է և ցուրտ. ամէն ինչ շէնցած է հարթ քանդակներով և կերպարանքներով. գլխունին և քննադատին իմաստակութիւնը հոս չէ եկած, սակաւապէտութեան և ճշգրտութեան պատրուակին տակ՝ կրճատելու համար կենդանի հանճարամտութիւնը և աչքերուն հաճոյք առթելու պէտքը: Մարդ խտտմբեր չի կրնար ըլլալ Վենետիկի մէջ, ու գիրքերու պատուէրներուն մէջ չի կրնար բանտարկուիլ. մարդ չի կրնար դալ հիւսցմամբ յօրանջել հոն Վիզրիւզի հաւնած մէկ ճակատին առջև. կ'ուզեն որ ճարտարապետական ուժը գործ գրաւէ և հրճուեցնէ զգոյցդ էակին անձը ամբողջ. զարդերով, սիւնակներով, արձաններով կ'աւանդագործեն զայն. փար-

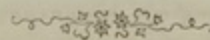
Թամ և զուարթ կը դարձնեն զայն: Հեթանոսական բոլոր անդրինները կը դնեն հոն, Արէսն ու Պոսիդոնը, ու աստուածաշնչական դէմքեր, Ագամն ու Եւան. ասանուհինգերորդ դարու քանդակագործները հոն կը շարեն իրենց քիչ մը ճշտած ու իրական մարմինները, ատանուցներորդինները հոն կը պարզեն իրենց խռովակոծ և կաշմբուռն ձևերը: Ռիկչիօ և Սանսովինօ հոն կ'աստիճանակարգեն իրենց սանդուղներուն թանկագին մարմարիտները, իրենց արապէսքներուն շնորհազեղ քմայքը և նրբարուեստ կճածնիկերը, զէն ու զարդ, ոստ ու ճիւղ, զարդալուր, քմածին ծաղիկներ, չարաճճի ալմեր, և ամբողջ յորդում մը բանաստեղծական տունկերու և զուարթ ու ոսոսատուն կենդանիներու: Տեսակ մը երկչոտութեամբ և յարգանքով վեր կ'ենէն մարդ իշխաններու այս սանդուղներէն, ամէնալով տխուր սև զգեստին համար, որ հակադրութեն կը յիշեցնէ բարեկաման մեւտաքսէ պճղնաւորները, զալմատական չքեղաշուք զատքաշները, բիւզանդական խոյրերն ու մոյկերը, սինեօրական մեծվայելչութիւնները, որոնց համար էին շինուած մարմարիտեայ այս աստիճանները, և անոնց ծայրը, յանկարծ իր դէմ կը գտնէ Թինթօրէթի Ս. Մարկոսը, որ հին Սատուրնոսի մը պէս օղին մէջ կ'առկախուի, երկու չքեղ կիներու հետ, Զօրութիւնն ու Արդարութիւնը, ընկերուհիները տօմի մը, որ անոնց ձեռքէն կ'ընդունի հրամանատարութեան և կոխի սուրբ: Սանդուղին զազաթը կը բացուին կառավարութեան և հանդէսներուն սրահները, ամէնքն ալ նըկարներով զարդարուած. հոն, Tintoret, Veronese, Pordenone, փոքր Palma, Titien, Bonifagion, և քսան ուրիշներ, իրենց զուարթորոցներով կը ծածկեն պատերն ու կամարները, որոնց զծագրութիւնն ու զարդարանքը յօրինած են Palladio, Aspetti, Scamozzi, Sansavino: Քաղաքին բովանդակ հանճարը հոս հաւաքուած է անոր զեղեցկագոյն դարուն մէջ՝ հայրենիքը փառաւորելու համար, անոր մեծութեան աստուածացումը տօնելով և յաղթութիւններուն յիշատակարանը կանգնելով հոս: Աշխարհի մէջ այսպիսի յաղթանակի հանդէս չկայ բնաւ. ծովային պատերազմներ, նաւեր՝ որոնք իրենց քիթը հակած են կա-

րապներու վիզին պէս, խիտ թիակներով ցոլանաւեր, պարսպատամներ՝ ուսկից նետերուն տարափը կ'իջնէ, կայմերուն մէջերը ծփացող դրօշներ, ժխորալից խառնուրդներ կռուողներու, որոնք իրարու կը զարնուին ու կ'ընկղմին. իլլիրացի, Սարակինոս, յոյն խուժաններ, արեւէն արոյրի զոյն առած և մարտնչումներէն ջղապիրկ մարմիններ, ասկեճամուկ կերպաններ, դամասկիւնուած զէն ու զրահներ, մարգարիտով աստղացանուած մետաքսներ, ամբողջ տարօրինակ խառնամուռութիւնը այն զիւցապնական փառաշուք պերճութիւններուն՝ զորս այս պատմութիւնը պարտացուցած է Զարայէն մինչև Տամիէզ, Բատուայէն մինչև Տարտանէլ. հոս ու հոն՝ Pordenone ի Առաքինութիւնները, տեսակ մը հերակզէսեան մարմինի հակայական մեծութեամբ արիւնխառն զոսկոտ առնակիներ. ամենուրեք ցուցադրում առնական ոյժի, զգոյապաշտ հաճոյքի, և, իբր մուտք այս շրջուցիչ թափօրին, արդի պատկերներուն ամէնէն խոշորը, Tintoret ի Արքայութիւն մը, ու թսուն ոտք երկարութեամբ և 24 ոտք բարձրութեամբ, ուր վեցհարիւր կերպարանքներ կը պատուաքին կարմրափայլ լոյսի մը մէջ, որ հրդեհի բոցաշող ծուխին կը նմանի:

Թրգմ. Գ.

Ի. Թէն

Շարունակիլի

ԽՈՐՀՈՒՐԳ ԵՒ ԽՍՈՒՐ

Ով որ ինքզինքն զերի կ'ընէ ստրեան, կը կորսնցնէ անկէ հեղինակութիւն իր խօսելուն մէջ, և հաւասարապէս անյի կ'ըլլայ Աստուծոյ և մարդոյ:

*

Ստրիւնը ի յայտ կը քերհ սկար հոգի մը, անապառն միտք մը և յոռի նկարագիր մը:

*

Այն որ առաքինաւոր կը կարծի իր անձը, պարսի աշխարհ ճշդապէս ըլլալ իր թոյր խոստմանուն մէջ, որ իր խօսքը լոկ՝ ապահովագոյն համարուի քան ուրիշներու երդումը: